

Bestaan leefstijlen (nog) wel? Enkele handelingstheoretische overwegingen bij het gebruik van het stijlbegrip

Q.J. Munters

Het begrip 'stijl' is, met alle mogelijke voorvoegsels, in de sociale wetenschappen bepaald populair te noemen. Er verschijnt vrijwel geen nummer van dit tijdschrift, of men komt het in artikelen of recensies tegen. In *SG 1991/6* was het openingsartikel geheel gewijd aan *jeugd stijlen*¹ en begon de recensierubriek met de bespreking van een boek over *levensstijlen*.² Wat daarin een zeker onbehagen bezorgde, was de vaagheid van het gehanteerde stijlbegrip. Hoe en waar moet men zich het bestaan van leefstijlen (of levensstijlen) en al die meer partiële stijlen (consumptiestijlen, jeugd stijlen e.d.) eigenlijk voorstellen? Komen ze 'in het wild' voor? Kunnen stijlen iets bewerkstelligen? Gaat er een bepaalde 'kracht' of invloed van uit? Of hebben we slechts te maken met wetenschappelijke constructies?

Dit zijn vragen die *in hun algemeenheid* om aandacht vragen; ik bedoel: ze zijn niet slechts interessant omdat ze bij lezing van een bepaald artikel en een bepaalde recensie in een toevallig nummer van dit tijdschrift rijzen. Als ik er hier nader op in ga, heb ik dan ook niet de geringste behoefte om mij in het bijzonder af te zetten tegen de betreffende auteurs.³

1. Gepaste argwaan bij het leefstijlconcept

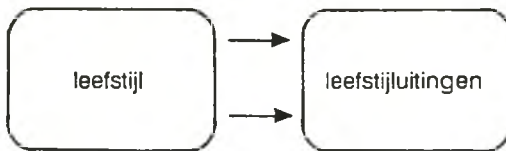
Laat ik voor het gemak beginnen met het leefstijlconcept, en mij zo blanco, zo *agnostisch* mogelijk opstellen. Ik beken dan dat ik niet zeker weet of leefstijlen wel echt bestaan, of je ze wel kunt vastpakken, of je er wel samen mee op de foto kunt. Dit standpunt – als het dat al is, eigenlijk is het eerder een uiting van twijfel – zal menige onderzoeker-in-het-veld die zich ermee bezighoudt wel onwelkom zijn. Die heeft er belang bij dat leefstijlen echt bestaan, dat je die ook kunt onderzoeken, kunt opsporen en vastleggen en dat je er allerhande andere verschijnselen mee kunt correleren.

Achter menige onderzoeker doemt de schim van zijn of haar opdrachtgever op, die er nóg meer belang bij heeft dat leefstijlen echt bestaan, want voor zo'n opdrachtgever is er soms al helemaal het brood op de plank mee gemoeid. Voor veel opdrachtgevers zijn leefstijlen een soort geurvlag van de marktsegmenten of smaakgroepen die zij willen bedienen met hun producten, voorzieningen en arran-

gementen. Als leefstijlen niet bestonden, zouden zij ze onmiddellijk uitvinden. Ik wil maar zeggen: al dat gepraat over leefstijlen zou wel eens weinig meer kunnen zijn dan holle marketingretoriek.⁴

Maar is het echt nodig om met lege handen te blijven staan? Is er niet wat voor te zeggen om voor het leefstijlconcept de taak te reserveren, iets aan te duiden wat slechts leeft in het bewustzijn van mensen? Ik doel dan niet zozeer op het bewustzijn van professionele onderzoekers – wat een *wetenschappelijke* denkconstructie zou opleveren – als wel op dat van de alledaagse deelnemers aan het maatschappelijk verkeer; ik heb het derhalve over leefstijlen als *sociale* denkconstructies. De leefstijlen waar ik op doel leiden slechts een denkbeeldig bestaan: ‘tussen de oren’.

Dit is dan de imaginaire kant van de zaak. Voor alles wat op dit terrein vervolgens concreet empirisch mocht blijken te kunnen worden vastgesteld, zouden we het begrip leefstijluitingen kunnen reserveren. Schematisch:

Leefstijluitingen zijn volgens deze redenering als het ware materialisaties van leefstijlen en dus ook waarneembaar, terwijl leefstijlen zelf dat niet zijn.

2. Niet vereenzelvigen

Laten we onze denkoefening snel vervolgen. Leefstijluitingen worden natuurlijk geacht *leefstijl*uitingen te zijn en dus te verwijzen naar bepaalde leefstijlen. Ze vallen echter niet met elkaar samen en mogen dan ook niet met elkaar vereenzelvigd worden.

Het staat nu eenmaal nooit bij voorbaat en voor de volle honderd procent vast dat een bepaalde handelingspraktijk feitelijk ook een specifieke uiting is van een veronderstelde leefstijl. Wie lid is van Dierenbescherming en deze organisatie regelmatig met een gift bedenkt, hoeft nog geen dierenvriend te zijn. (Ik doe nu maar even net of dat een leefstijlkwestie is.) Uiteenlopende redenen, motieven, doeleinden, attitudes enz. van verschillende mensen kunnen heel goed tot identieke handelingsuitkomsten (*i.c.* het steunen van het werk van de dierenbescherming) leiden. Omgekeerd kunnen dezelfde, door meerderen gedeelde motieven, oogmerken enz. gemakkelijk leiden tot uiteenlopende handelingen en handelingsresultaten. Immers: bij de een leidt dierenvriendschap tot een forse donatie aan de dierenbescherming, bij de ander wellicht tot meer dan symbolische sympathie met de Stichting Kritisch Faunabeheer, bij een derde tot het houden van konijnen en bij

een vierde tot het uitdrukkelijk *niet* houden van konijnen.

De hier gesignaleerde onzekerheid is natuurlijk het gevolg van de omstandigheid dat het menselijk doen en laten nooit in objectieve zin de achterliggende redenen en motieven of de voorliggende doeleinden onthult. Het blijft altijd gissen. Dat is overigens vaak ook juist de bedoeling van veel actoren, die dankbaar gebruik maken van de polyinterpretabiliteit van het handelen, zoals dat natuurlijk ook geldt ten aanzien van de materiële uitrusting waarmee zij zich omringen: ook die is voor velerlei uitleg vatbaar. Dat is het probleem van de 'taal der dingen', waarover Schuurman een paar jaar geleden een interessant proefschrift heeft verdedigd.⁵ Er bestaat nu eenmaal geen eenduidige 'taal der dingen', net zo min als er een neutrale observatietaal bestaat die bij de analyse van sociale verschijnselen elke hermeneutische duiding overbodig zou maken.⁶ Of mogelijke leefstijluitingen dus inderdaad wel als *uitingen*, als actualisaties van specifieke *leefstijlen* mogen worden opgevat, als de empirische correlaten of referenten daar dus van, kan kortom nooit zomaar zonder nader onderzoek worden gezegd.

Nu denkt de lezer misschien dat ik het heb over vaklui en over wat die dagelijks doen. Dat is juist gezien. Maar ik bedoel hier wel de vaklui die je buiten het wetenschappelijke circuit evengoed tegenkomt als daarbinnen: ik heb het over allen die deelnemen aan het maatschappelijk verkeer. Zij zijn voortdurend bezig met het soort onderzoek dat ik zojuist bedoelde: het 'plaatsen' (Bourdieu spreekt van 'positioneren') van de mensen met wie zij te maken hebben, met gebruikmaking van allerlei schalen en criteria, aan de hand van de uiterlijkheden van het doen en laten van die mensen en de op grond daarvan veronderstelde 'innerlijke' achtergronden daarvan. Het is in feite één grote vertaalslag, waar mensen in de omgang met elkaar ononderbroken mee bezig zijn, één nooit ophoudend decoderingsproces. Zoals bekend zijn vooral symbolisch interactionisten en etnomethodologen dol op de bestudering daarvan.

3. Stijl geen pincode

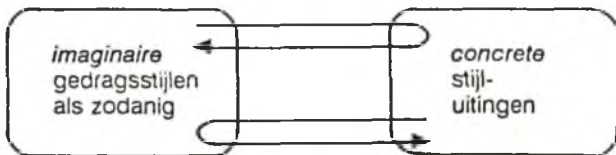
Maar mensen *decoderen* niet alleen ononderbroken de gedragingen en wat daarmee samenhangt *van anderen*, ze *encoderen* ook voortdurend hun *eigen* gedrag. Ze positioneren niet alleen anderen maar ook zichzelf: ze voorzien hun doen en laten en dat wat van hen is, wat zij althans als het hunne beschouwen of waarmee zij zich althans in een bepaalde mate identificeren, onafgebroken van hun geurvlag, van codes die iets over henzelf moeten zeggen (of verzwijgen): over hun bedoelingen, ambities, kredietwaardigheid, geloofwaardigheid enz.

Maar hoe zouden zij dat kunnen doen *anders* dan met gebruikmaking van het idioom en van de normatieve en zingevingsschema's die zij delen met degenen voor wie zij dat vaak hoogst subtiele encoderswerk nu juist verrichten? Die codes en schema's zijn dus niet zomaar *hun* particuliere codes en schema's (zoals je

dat van een *pincode* heel uitdrukkelijk wél kunt zeggen), maar het zijn de codes en schema's die naar zij veronderstellen vigeren binnen de collectiviteit waarmee zij op dat moment te maken hebben, of waaraan zij op dat moment wensen te refereren.

Welnu, er verzet zich dunkt mij niets tegen om bij het element 'stijl' in het leefstijlbegrip precies aan die codes en schema's te denken. Gedragsstijlen leiden immers, net als die codes en schema's, een imaginair, virtueel bestaan? Het zijn toch in wezen niets anders dan handelingsschema's, gedragsrecepten zo men wil, als zodanig gekoppeld aan de handelingspraktijken zoals die in de betreffende handelingsystemen hun coördinatie vinden? En kun je van gedragsstijlen niet net als van die schema's en codes zeggen dat ze, hoezeer ook collectief bezit, niettemin individueel toeëigenbaar en actualiseerbaar zijn, dat wil zeggen inzetbaar bij de produktie en vormgeving van individuele handelingen en bij de organisatie van het verloop ervan?

Daarmee is de cirkel gesloten. Ik bedoel dat de logische verbindingen tussen imaginaire *stijlen* (opgevat als gedragsmodellen) enerzijds en concrete *stijluitingen* anderzijds nu veel helderder zijn aan te geven dan in de eerdere figuur:

GEDRAGSSTILERING

Vraagt men zich af hoe iemand zijn of haar gedrag weet vorm te geven, te stileren, en men veronderstelt daarbij in de lijn van mijn betoog dat zo iemand zich oriënteert op de handellingsschema's waarvan aangenomen wordt dat die opgeld doen in het betreffende handelingssysteem, dan is het duidelijk dat die schema's (die gedragsstijlen als zodanig, ingetekend links in de figuur) alleen maar afgelezen kunnen worden uit wat (misschien volkomen ten onrechte, dat doet er niet toe) wordt gehouden voor *stijluitingen* (rechts ingetekend). Ik heb dit aangegeven met de bovenste gekromde pijl.

Maar tegelijkertijd geldt (en dat is met het onderste gekromde pijl aangegeven), dat de gedragsstilering waartoe dat oriëntatieproces uiteindelijk leidt, zelf op haar beurt weer bijdraagt tot het voortbestaan en/of de aanpassing van wat door *anderen*, terecht of ten onrechte, als *stijluitingen* kan worden opgevat. Enzovoort.

De conclusie waartoe dit handelingstheoretische betoogje onontkoombaar leidt, is dat gedragsstijlen een dubbelkarakter hebben. Enerzijds fungeren ze als *model bij gedragsstilering*, anderzijds en tegelijkertijd zijn ze *de uitkomst van vormgevend handelen*. En mocht ik mij daarover nog niet duidelijk genoeg hebben uitgesproken: ik heb er geen enkele moeite mee hier uit te spreken dat ik 'geloof'

in het bestaan van allerhande gedragsstijlen. Maar dan wel nog steeds 'tussen de oren'.

4. Leefstijlbegrip te totalitair

Er is nog één kwestie die besproken moet worden. Die manifesteert zich minder bij partiële gedragsstijlen (bedrijfsstijlen, recreatiestijlen e.d.) dan bij zogenoemde *leefstijlen*.

De vraag waarom het daarbij gaat, is of er gedragsstijlen, in de zin dus van handelingsschema's of -modellen, bestaan (circuleren, een imaginair bestaan leiden) die afkijkbaar, raadpleegbaar, toepasbaar en inzetbaar mogen worden geacht te zijn *over de volle breedte van het bestaan*, met andere woorden alle domeinen, alle terreinen des levens omvattend en overspannend. Want we mogen ons hier niet vergissen: die claim legt men nu eenmaal wanneer men wil spreken van *leefstijlen*!

Als die modellen bestaan, als mensen vinden dat die alomvattende modellen bestaan waarop zij zich oriënteren bij de organisatie van zowat al hun handelingen, dan kan ik mij die eigenlijk alleen voorstellen (en zelfs dan heb ik nog aarzelingen) in het verband van een zogenaamde levensbeschouwing (of moet ik voortaan spreken van *leefbeschouwing*?).

Daarover heb ik bij de vele auteurs over leefstijlen geen buitensporige belangstelling aangetroffen. Ik denk dat dat komt omdat zij wel zo realistisch zijn om in te zien dat zelfs de laatste sporen van het hemels baldakijn, de troonhemel die de middeleeuwse samenleving nog overwelfde, langzamerhand zijn uitgewist. Als één ding evident is, dan is dat wel dat de oorspronkelijke levensbeschouwelijke integratie (voor zover aanwezig, misschien was die er veel minder dan wij nu in onze nostalgie geneigd zijn aan te nemen) in ieder geval nu niet meer bestaat en inmiddels aan verpulvering of vergruizing is ondergegaan.

Je kunt vandaag de dag eigenlijk niet meer verwachten dat er nog een boek verschijnt, zoals dat in 1955 blijkbaar nog kon, onder de titel 'De gereformeerde zede'.⁷ Veel eerder acht ik het denkbaar dat er nog eens een boek verschijnt waarin de indruk wordt afgezwakt dat er vroeger zoveel meer levensbeschouwelijke integratie was dan nu, en waarin bij voorbeeld de vraag aan de orde wordt gesteld hoe rooms eigenlijk het Rijke Roomse Leven was. Was de leefstijl die destijds voor rooms doorging niet eerder Brabants? Of boven-Moerdijs? Of, nog een andere mogelijkheid, door en door gestempeld door het emancipatorisch elan waarvan een groot deel van het katholieke volksdeel in Nederland eertijds was bezielde?

Maar zo kan ik natuurlijk nog wel even doorgaan. Want als ik de lezer voorhoudt, al niet zo goed (meer) te weten, wat ik mij nu eigenlijk bij een leefstijl moet voorstellen op een terrein waarop dat nog het *gemakkelijkst* voorstelbaar zou moeten zijn, namelijk het levensbeschouwelijke, en als ik dus al niet meer precies weet hoe een 'gereformeerde' of 'katholieke' leefstijl er wel uitziet, wat

moet ik dan wel niet beginnen met al die gedragsstijlen die op veel minder domeinen een claim leggen en die wat dat aangaat veel minder *totalitair* kunnen worden genoemd?

Want als het al moeilijk is, in feite onmogelijk, om een bepaalde *levensbeschouwelijke* leefstijl te schetsen (dus van het meest gulzige, meest totalitaire karakter wat men zich maar kan voorstellen), zou het dan gemakkelijker en eerder mogelijk zijn om leefstijlen op basis van beroep, inkomen, kennisniveau of welstand te schetsen? *Als* dat zou kunnen, zoveel zal nu wel duidelijk zijn, zou dat slechts mogelijk zijn door deze leefstijlen om zo te zeggen op te diepen uit de collectieve maatschappelijke kennisvoorraad.

Ik denk niet dat dat kan. Ik denk niet dat we daarin zoiets als leefstijlen, met de nadruk op de eerste lettergreep, met een zo uitgesproken totaalkarakter aantreffen. Ik doe geen poging om het te verbergen: mijn agnosticisme van het begin van deze bijdrage is langzaam maar zeker omgeslagen in ongelof. Wat we opdiepen en boven water halen als we gaan vissen in de collectieve maatschappelijke kennisvoorraad (wij onderzoekers, maar ook: wij alledaagse deelnemers aan het maatschappelijk verkeer), zijn hooguit de doodgewone stereotypen waartegen in veel sociologische leerboeken gewaarschuwd wordt, maar waarmee wij meestal niettemin heel redelijk uit de voeten blijken te kunnen, Koot en Bie en filmregisseurs en romanciers en reclamejongens vaak nog het best: stereotypische voorstellingen van de linkse intellectueel, de Groninger hereboer, de tweede generatie Marokkaan, de jonge adolescent, de yuppie, de BOM-moeder, de bruinwerker, de patser, de autoritaire vader, de kraker en wat ons nog meer dierbaar of juist niet dierbaar is.

Zonder dergelijke min of meer gefixeerde en geschematiseerde voorstellingen van andere groeperingen of vertegenwoordigers daarvan, waren we in het maatschappelijk verkeer nergens. We kunnen er niet zonder. Dat wil niet zeggen dat die stereotypen altijd ongewijzigd blijven. Juist niet, zou ik eerder zeggen, want in en bij hun reproductie worden ze voortdurend bijgesteld: er worden elementen van afgehaald, andere elementen worden eraan toegevoegd, sommige elementen verschuiven als het ware naar een centralere positie, andere raken meer op de achtergrond (zoals de geitewaren sok tot veler genoegen niet langer voor indicatief voor een bepaald soort milieubewustzijn wordt gehouden). Er is, kortom, sprake van een ononderbroken de- en reïntegratieproces.

Al die beweeglijke beelden, typen, schema's, modellen of gedragsstijlen dragen echter, dit ten besluite, het karakter van stenografische typering. Het zijn slechts schetsmatige voorstellingen en missen daardoor het *totaal*karakter van wat met het begrip *leefstijl* wordt gesuggereerd. Laten we dat begrip én om handelings-theoretische én om praktische redenen maar gewoon afschaffen.

Noten

1. De Hart, J., en J. Janssen (1991), De betekenis van jeugdstijlen voor de politieke meningsvorming van jongeren. *Sociologische Gids* XXXVIII/6, 372-395.

2. Arnoud de Graaff besprak daarin de studie van E. de Bie en S. Miedema, *Respectabiliteit onder druk? Een kwalitatief onderzoek naar levensstijlen van jongvolwassen vrouwen met een uitkering*. RUG, Groningen 1990.

3. Afgezien daarvan: de meeste gedachten die ik hier naar voren zal brengen, ontwikkelde ik al ruim een jaar geleden in een voordracht op een studiedag over 'De vergruizing van het leefstijlconcept', gehouden in Wageningen op 14 december 1990.

4. Vgl. Dekker, P., en P. Ester (1988), 'Yuppies': marketingretoriek of nieuwe sociale groepering? *Sociologische Gids* XXXV/2, 82-101.

5. Schuurman, A.J. (1989), *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw. De Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant*. A.A.G. Bijdragen, Wageningen/Utrecht.

6. Vgl. voor dit Wittgensteinse standpunt enkele uitspraken van Anthony Giddens in een vraaggesprek dat is opgenomen in Q.J. Munters e.a. (1991)³, *Anthony Giddens. Een kennis-making met de structuratietheorie. Wageningse Sociologische Studies no. 14*. LUW, Wageningen, p. 72.

7. Schippers, R. (1955)², *De gereformeerde zede*. Kok, Kampen.